

Универзитет у Трсту, Трст, Италија

УДК 821.163.3/.6.09"18/20"
82.09:323.13(497.1-89)

ЈУГОСЛОВЕНСКО КЊИЖЕВНО НАСЛЕЂЕ - ПОСТЈУГОСЛОВЕНСКО ЧИТАЊЕ

Читалачка култура

У наслову „задате теме” о којој тек треба да се разговара мени се пажња задржава најпре на глаголској именици „читање”: колико се, и пре свега шта се данас чита? Скрајнуто, заборављено није само југословенско књижевно наслеђе, него наслеђе само, сам појам озбиљне књижевности која је у данашњем времену у подређеном положају у односу на попкултуру свих родова и жанрова. У једном недавном тексту¹ Миљенко Јерговић говори о катастрофално лошем положају издавача у Хрватској, назначава да је у Србији ситуација нешто боља, али свеједно записује и сурово истиниту тврдњу, која важи не само у ове две државе, него и знатно шире: „Не читају они (становници Хрватске, што се дакако лако може пренети и на становнике Србије – прим. М. М.) ништа, на енглеском као ни на хрватском, а ако, ипак, нешто прочитају, онда су то пиздарије из жанра лажних њу-јорктајмс бестселера, за које је свеједно на којем се језику читају, јер је њихово читање ионако губљење времена.” Још драстичнији пример тоталног урушавања читалачке културе налазим у једном тексту објављеном у најтиражнијем

¹ Izbor knjiga za ljeto u zemlji u kojoj gotovo nitko više ne čita, Jutarnji list, 15/07/2017; преузето са интернет странице: <http://www.jutarnji.hr/kultura/knjizevnost/odabir-miljenka-jergovica-izbor-knjiga-za-ljeto-u-zemlji-u-kojoj-gotovo-nitko-vise-ne-cita/6367016/>

дневном листу на италијанском језику.² Он се, наравно, не односи на Балкан, него на један од светских центара, Њу-јорк. Индикативан је већ и сам наслов текста: „Из Амазонове књижаре попкултура прогнала разум”. После ужасне кризе продаје књига по књижарама, Амазон, иначе главни узрочник затварања књижара (на Менхетну су биле остале само две!), недавно је отворио своје трговине, али су на бесконачним полицама само књиге које су читаоци изгласали као најпродаваније, а то значи куварске књиге, биографије разних телевизијских водитеља и поп звезда и све оно што смо некада означавали негативном одредницом шунда. Дечијој књизи је посвећена чак петина простора у Амазоновој књижари, а међу дечјим књигама најпродаваније су сликовнице и књиге за бојење (тзв. бојанке), и то не само за децу, него и за одрасле. – Укратко, књиге су ту, али не и нормалан здрав разум, а да и не говоримо о неким високо академским, књижевно-критичким критеријима, Све само попкултура, најниже врсте.

Процес глобализације, посебно глобализације лоших пракси, веома је брз: иако се још не може рећи да је разум прогнан из српских књижара, то ипак не значи да читалачка култура не би требало да буде тема од прворазредног значаја. И кад знамо да се у северним, скандинавским земљама чита много више него на југу Европе, мора нас свеједно задивити податак да је књига *Моја борба* – први од укупно 6 томова и 3000 страна једног болно искреног аутобиографског текста норвешког аутора Карл Ове Кнаусгårда – објављена у 500.000 примерака у земљи и на језику којим говори једва нешто више од 5 милиона људи. Али, то је дугачка и сасвим различита прича од наше. Но, навешћу овде и покушај једне медитеранске земље да од најраније људске доби подстиче, ствара, гради читаоце: у Трсту и бројним другим италијанским градовима постоји већ више година иницијатива коју негују градске и реонске библиотеке и која се под насловом *Nati per leggere* (Рођени за читање) одвија барем једном недељно у две до три установе у граду који броји мало више од 200.000 становника, а окупља „читаоце” до шесте године живота: доња граница је – нула година! И заиста, маме доводе бебе на ова читања од првих месеци њиховог живота. Можда би вредело пренети ову праксу која је – барем у Трсту – стекла огромну популарност, па се већ виде први резултати: последњих година формирају се нови читалачки клубови, најмлађих, нешто старијих, али и одраслих људи.

2 *La Repubblica*, 20/07/2017, str. 21.

Каква је читалачка ситуација у Србији, најбоље знају издавачи. Сама чињеница да – упркос огромним жртвама и напорима – српско издаваштво нуди публици завидан број наслова, сведочи да озбиљних читалаца ипак има. Узмемо ли у обзир ове класичне читаоце, који читају данас готово као и у прошлом веку, онда можемо рећи да они и данас осећају као важне и све друге блискојезичне и истојезичне књижевности, посежу за старим и новим насловима, за књигама без обзира да ли су оне штампане у Београду, Загребу, Сарајеву или Подгорици. Тај уски круг читалаца још увек осећа као своје наслеђе све оно што је доступно у оригиналу, за шта им није потребан превод. Један од стубова Декларације о заједничком језику (представљене марта 2017. у Сарајеву, коју је до сада потписало преко 8000 особа), јесте управо и та чињеница: да читалац са подручја језика који се некада звао спрскохрватски, ипак и данас цело то подручје осећа као блиско, које – пре него било које друго – док чита, доживљава као нешто што је и део њега самога, његовог културолошког наслеђа.

Без заједничког културног простора

У време постојања заједничке државе постојао је оквир шири од националног: макар номинално био је присутан југословенски културни простор. Заједничко, југословенско удружење писаца обједињавало је сва републичка и покрајинска удружења књижевног профила, били су чести лични контакти на инситуционалном нивоу, постојала је сарадња у представљању књижевних остварења како унутар свих република, тако и – посебно – на иностраном тржишту (јединствена агенција за књигу, од које су иностране библиотеке добијале каталоге свих књига објављених у Југославији). Нестанком заједничког културног простора, што се поклопило и са временом праве експлозије објављивања књига, свака је нова држава, у складу са својим буџетом, али и јачином жеље за националном афирмацијом своје књиге и сопствене културе, наступала пре свега на европском, па и светском тржишту, док је сасвим занемарена сарадња међу сродним културама које су некада биле обједињене у исти, југословенски оквир. Све је теже било (и остало) набавити књигу која није објављена „код куће”, новине и публикације круже у затвореном простору сваке од држава понаособ. Све ове, и бројне друге „сметње на везама” у разједињеном културном простору свакако утичу на ширину и доступност југословенског књижевног наслеђа у свим земљама наследницама Југославије. Па се дакле може закључити: југословенско књижевно наслеђе сужено је, потиснуто, занемарено, како због нестанка југословенског културног простора,

тако, и још више, као последица доминантних политика у новонасталим државама, које агресивно, наметљиво и не увек са позитивним резултатима наступају према „правом“ иностранству, док сасвим занемарују државе у којима су до пре три деценије кружили културни производи (књиге, часописи) и сами књижевници, користећи све тада расположиве медије да публику обавесте о домаћој књижевној производњи.

Југословенско књижевно наслеђе

Не поклапају се сасвим југословенски културни простор и југословенско књижевно наслеђе. Овај други појам своди се ипак само, или барем *пре свега* на књиге настале на подручју некадашњег српскохрватског/хрватскосрпског језика. А ту, упркос овде набројаним, и бројним другим препрекама које су настале распадом југословенског културног простора, сведоци смо – ипак и још увек – постојања, па чак и грађења, учвршћивања, прове(т)равања југословенског књижевног наслеђа. Јесу ретке, али постоје и озбиљне литерарне и културолошке студије настале, рецимо, у српској књижевној средини, од стране српских аутора, које се темељито баве феноменима, фигурама, појавама у хрватској, босанској или црногорској књижевности. Навешћу само један, али заиста хвале вредан пример: недавно објављена књига Предрага Бребановића *Авангарда Крлежиана. Писмо не о авангарди*, коју је издао загребачки Аркзин, али је она писана оном варијантом језика која се зове српска, написана је у Београду и аутор је из Београда.³ И онима којима то до сада није било јасно, после читања Бребановићеве књиге постаје беспоговорна истина да се ни данас, а ни убудуће, дела авангардне поетике 20. века, неће моћи проучавати друкчије него хоризонтално: дела авангардне уметности нису ни српска, ни хрватска, ни босанска..., она су увек југословенска. Или можда чак пре свега европска. Појам југословенске авангарде никада се неће моћи укинути.

Вредан допринос југословенском књижевном наслеђу даје часопис *Сарајевске свеске* иза чијих 50 бројева је увек стајала група значајних стваралаца са подручја тзв. Регије, односно из бивше Југославије, коју је истина покретала једна

3 У врло позитивном приказу Бребановићеве књиге, Виктор Иванчић је записао да је њена „мисија /.../ раскринкавање начина на који национална идеологија, преко своје академске послуге, обавља санацију еруптивног подручја и претвара га у простор за релаксацију” (*Новости*, Загреб, 21/05/2017). Иванчић наводи још много тога веома похвалног и корисног за сваког читаоца Бребановићеве књиге, па зато вреди прочитати цели текст: <http://www.portalnovosti.com/o-akademskoj-orkestraciji>

душа, Војка Смиљанић Ђикић. Тај је часопис још једна потврда настојања да се у жижу посматрања постави укупна књижевна продукција настала на тлу некадашње Југославије. Истина, после Војкине смрти и овај усамљени оток изложен је несумњиво јаким бурама и олујама; до сада је свет угледао само један, 51. број, и то само у електронској форми. О даљој судбини ове драгоцене публикације која се труди(ла) да изблиза прати све догађаје на плану уметности и културе на тлу некадашње Југославије, не усуђујем се да нагађам.

Од посебног би значаја било установити како у строго национално заснованим књижевностима пролазе писци који су током заједничке државе деловали у више средина и свој опус видели као југословенски? Како пролазе и како су у којој литератури представљени писци двоструког идентитета: Срби из Хрватске – Десница, Матавуљ, Шимуновић, Ђипико, и обрнуто: Хрвати из Србије. Као пример изузетно успешог постављања у жижу интересовања стоји Владан Десница: захваљујући Драгу Роксандићу (треба ли нагласити да је Роксандић историчар, а не књижевни историчар, што у светлости чињенице да су напори историчара своједобно уродили плодом, те постоји књига *Историја Југославије*, док историја југословенских књижевности тог обима и поузданости није написана) овог септембра одржаће се у Загребу већ шеснаести пут скуп посвећен овом писцу двоструког идентитета. Веома успели скуп о Сими Матавуљу, писцу који се родио у Хрватској и боравио и радио у више градова на подручју од Јадрана до Дунава, одржан је у Београду, а Матавуљ је и један од ретких писаца којему је српска књижевна критика успела да припреми и објави коментирана сабрана дела – нешто што је најближе правом критичком издању.⁴ Почетком јуна 2017. године у Београду, у Универзитетској библиотеци одржан је скуп о Јосипу (Сиби) Миличићу,

4 Иако је овде реч о југословенском, а не о српском књижевном наслеђу, не можемо а да барем у фусноти не напоменемо да је српска књижевност пропустила да свој књижевни канон изгради и потврди објављивањем критичких издања својих класика. Едиција „Десет векова српске књижевности”, коју води Издавачки центар Матице српске ни по чему не одговара критеријумима модерног критичког издања. Далеко мања и по свему скромнија књижевност, каква је словеначка, прославила је недавно 70 година од почетка објављивања едиције *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev* у којој је у периоду од 1946. до 2016. године. Објављено 270 томова и представљено 39 стваралаца. О томе колико је овако систематичан рад на издавању критичког издања класика утицао на стварање одређеног нивоа читалачке публике, као и о много других позитивних резултата, али и потешкоћа с којима се неизбежно сусреће овако дуготрајан и за националну културу кључни издавачки подухват видети: http://isllv.zrc-sazu.si/sites/default/files/zbrana_dela_slovenskih_pesnikov_in_pisateljev1946-2016_70_let_izhajanja.pdf

значајном међуратном аутору, који је „испао” како из српске, тако и из хрватске књижевности.⁵ Дакле, и на овом плану проучавања писаца плуралних идентитета има позитивних помака.

Што дуже размишљам о теми југословенског књижевног наслеђа, све сам уверенија да о поштоваоцима и следбеницима југословенског књижевног наслеђа треба говорити као о скромној „фијоци”, али која несумњиво постоји, свему упркос. И коју ваља посебно ценити. Како иначе тумачити чињеницу да се књиге Дубравке Угрешић, Даше Дрндић, Ненада Величковића, Драгана Великића, Огњена Спахића, Миљенка Јерговића, Бранка Вучићевића, Радомира Константиновића ... које – где год да се објављују – читају и у Београду.⁶

Споменула бих још једну, бројчано малену, али политички и културолошки важну групу људи у оквиру које југословенско књижевно наслеђе, сужено на књижевна дела писана на једном од четири језика никлих на штокавском подручју, још функционише и живи. То су студенти славистике на страним универзитетима. Знам из личног, али и из искуства колегиница и колега са свих 8 катедри за српски и хрватски језик и књижевност у Италији да студенти желе, инсистирају да чују понешто о југословенском књижевном наслеђу, а не само да чују приказ једне од националних књижевности. Посебно је занимљива тршћанска ситуација, где се уписује много студената из Истре, не само из Италије (током последње године мог рада на том Универзитету имала сам 52 студента, од којих је сигурно једна трећина била из Истре, а неколико њих и из Србије). Две су врсте реакције: студенти пореклом из „наших крајева” који су већи део школовања стекли у школама на тлу некадашње Југославије, веома су радознали и захвални што им се проширује знање, што могу своју строго националну књижевност коју су упознали у школи, да сада суоче са другим књижевностима насталим на овом језику; веома радо читају, посебно Киша. Другу врсту реакција имају студенти италофони: они су прилично

5 Београдски недељник *Време* донео је 15. јуна 2017. (број 1380) текст Светлане Шеатовић „Сибе Миличић: сенка заборава” који говори о скупу и о вредностима песника, прозног писца, есејисте и сликара. Најављено је и објављивање зборника радова са овог скупа.

6 Сасвим на маргини, али ипак бих споменула и следећи детаљ: Милутин Митровић, некадашњи уредник Економске политике из Београда, објавио је код издавача Фабрика књига избор из својих новинских коментара под насловом Дневник глобалне кризе. После само недељу дана од дана објављивања књиге добио је мејл из Загреба од особе која му саопштава да у Загребу постоји „мали клуб ваших фанова”, круг људи који га читају и који се веселе његовој књизи.

зачуђени откуд толика сродност међу културама које себе желе да прикажу као сасвим одвојене. Нисам још наишла на студента који не би радознано приступио читању дела са целог српскохрватског језичког простора. То студентима омогућује да сретну већи број имена, да упознају нијансе у одабиру тема, у структурисању дела, у уплитању општих, колективних или индивидуалних проблема и тема. Дешавало се и дешава се још увек да наставнику приђе на крају године неко од ових слушалаца како би се захвалио за то што су предавања помогла да се у њиховим главама ствари поставе на право место. Као да им је пре тога нешто битно недостајало. Мислим стога да је за предаваче на иностраним факултетима и те како важно да студентима прикажу југословенско културно наслеђе. И обични читалац у иностранству слабо прави разлику, читаће све ауторе преведене са тих наших малих језика као слику и сведочење о бившој Југославији. У нади да ће тек кроз ту слику моћи да наслути и све оне драматичне промене које су се у земљи догодиле деведесетих година.

Историјат

Сам појам југословенске/југославенске књижевности створен је много пре него што је створена држава Југославија: одмах после револуционарне 1848. године у Трсту, у тада најзначајнијој привредно-пословној згради Тергестео „Славјанско друштво” поседовало је читаоницу; од три салона која су читаоцима била на располагању, централни је био украшен сликама које су симболизовале јужнословенске народе: портрет бана Ј. Јелачића, црногорског владике Петра Петровића Његоша, те једног гуслара око којег су се окупили верни слушаоци.⁷ Године 1849. ово друштво издаје двојезични (словеначки и „илирски”) часопис *Славјански родољуб* (укупно објављено 6 бројева), а исте те године професор Јанез Крстник Левец, такође у Трсту, објављује приручник *Slovenski lepomisni izgledi* (Примери лепог писања на словенском) који децу тадашњих словеначких школа у Трсту упућује да науче лепо писање на три писма: латиници, готици и ћирилици. Напомињем да је у овом приручнику ћирилица била она реформисана, Вукова (можда због оних млађих ваља подсетити да је вуковско писмо у Србији постало званично тек 1867). У тој првој, идеалима

7 Видети: Milan Pahor, *Slavjanska sloga 1848-1954*. ZTT EST, Трст, 2004, стр. 20 – ту налазимо и податак о томе да је ова Читаоница била претплаћена на 110 листова и часописа, од којих су 22 била на словеначком, 36 на чешком, њих 17 стизало је из Хрватске, 5 из Србије, а биле су ту и публикације на италијанском, немачком, француском, па чак једна и на енглеском језику.

испуњеној фази јужнословенског зближавања било је – особито на крајњим западним и северним периферним тачкама – сигурно бројних сличних иницијатива и догађаја који документују дуготрајност југословенске идеје у писаној речи и култури у целини.⁸

Друга фаза живота појма југословенска књижевност трајала је више-мање колико и држава Југославија, дакле 70 година, али унутар ње опет има неколико различитих сегмената: онај унитаристички, када се говорило о три „племена” које ваља претопити у један југословенски народ. После Другог светског рата југословенска књижевност се најпре одвијала у знаку жеље да се реализује идеал братства и јединства “наших пет народа”, да би се негде већ од 70-тих, а поготову од 80тих година не само говорило о југословенским књижевностима у плуралу, него и о предностима на које оваква плурална ситуација упућује проучаваоце, а то је компаративистичка перспектива међусобног супротстављања, суочавања југословенских књижевности. За сваку националну књижевност постојао је најпре заједнички оквир југословенски, а тек онда, мада временски паралелно, европски компараџтивни оквир: баш тих година објављене су значајне студије како о југословенској тако и о европској компаративистици.⁹

Националне поделе

После распада Југославије наступио је период стриктне националне поделе књижевности. Судећи према наслову овог панела, нас би требало да занима само ово последње: шта

8 О постојању укрштања средних култура и преплитању митова који до читаоца допиру путем писане (не само усмене) речи нека посведочи и следећи пример: на самој граници Словеније и Италије, у селу Биљана, на дивану дневне собе једне обичне сеоске куће, угледала сам украсни јастук извезен црном и са мало црвене боје: била је то Косовка девојка која поји рањеног Орловића Павла. Упитала сам домаћина зна ли шта представља тај мотив и скоро се увередио што сам га то питала: за нас на граници словенског и италског света мит о Косову се и данас чува – рекао је. Без обзира на све новостворене границе, везивне нити међу културама су јаче него што замишљамо.

9 Компаративним истраживањима југословенских књижевности посебно су се бавили и још се баве професори са загребачког Свеучилишта: у периоду од 1983. до 1991. изашла су четири зборника *Компаративно изучавање југославенских књижевности*. За њих су посебно заслужни Фрањо Грчевић и Ернст Фишер. Звонко Ковач, један од редовних сарадника ових Зборника, и данас посвећује велики део својих научних радова управо овој тематици. За хрватску књижевност је свакако од огромног значаја била књига *Хрватска књижевност* у европском контексту (1978), коју су уредили А. Флакер и К. Прањић. У српској књижевној науци није толико присутно компаративно изучавање југословенских књижевности, иако је то веома изазовно подручје.

из ове перспективе значи југословенско књижевно наслеђе? Ово питање захтева познавање како институционалних прописа и ставова појединих новоустановљених држава, затим познавање издавачке и часописне продукције на целом том простору што би подразумевало много више времена и простора. Уместо свега тога, у овом раду може бити приказана само сумирана пракса, односно универзитетски програми по којима се спремају будући наставници „матерњег језика и књижевности“. Али и то непотпуно – с обзиром да у свим овим земљама постоје бројни универзитети, и сваки од њих ипак има своје варијације национално прописаних програма. Као узорак, изабрала сам само средишње националне студијске смерове на државним универзитетима у главним градовима четири државе у којима је некада у употреби био српскохрватски, односно хрватскосрпски језик.

Најкомпликованија је босанска ситуација.¹⁰ Занимљиво, мада политички ипак непромишљено је решење које сарајевски Филозофски факултет реализује кроз своје студијске програме: они се нису определили за назив „Босанска књижевност“, у коју би онда ушла дела свих стваралаца рођених и реализованих на тлу Босне, без обзира на етничку и религиозну припадност. Тамо се предаје „Бошњачка књижевност“ од аљхамијадо до данашњих модерних муслиманских писаца, док се остали и надаље сврставају међу српске или хрватске, зависно од тога где су се њихова дела штампала, где су они живели и радили и шта су по националном опредељењу. Што се, пак, језика тиче, он у програму носи званичан назив: Бошњачки, српски и хрватски (дакле БХС, како се користи и у европским административним установама, те на бројним универзитетима у Европи и Америци). Апсурд је, међутим, то што су у Босни у јавној употреби ипак три језика, а не један троструког назива, што свакако ствара ужасан хаос, не само у главама младих људи. С друге стране, добро је што сваки студент ове „матичне групе“ не може отићи с факултета, а да не добије и четворосеместрални увид у српску и хрватску књижевност, и то не само ону која је настајала на тлу Босне, него у читавој Регији.

Сасвим различита је ситуација на загребачком Филозофском факултету,¹¹ где – уколико се студент определи за једнопредметну диплому – он ће проучавати само хрватску књижевност и језик. Ипак, већина студената бира двопредметну диплому, јер она даје веће шансе приликом запошљавања, па

10 <http://www.ff.unsa.ba/index.php/bs/2014-12-15-22-36-41>

11 <http://kroat.ffzg.unizg.hr/index.php/studij/diplomski-studij/150-nastavnicki-smjer-popis-izbornih-kolegija-na-odsjeku-za-kroatistiku-koji-priznaje-czon>

се онда уз хрватску, могу изабрати и друге јужнословенске књижевности.

У Београду, на Филолошком факултету,¹² постоји студијска група за српски језик, где се уз српски учи још и бугарски и словеначки, као и студијска група за српску књижевност која иде или уз преглед осталих јужнословенских књижевности, или – друга варијанта – уз српску књижевност иде комапаративна, али не јужнословенска, него светска књижевност. Занимљиво је да је словеначки језик, заједно са основама културе, активиран не при Катедри за јужнословенске језике, него на Општој лингвистици; предмет је увек и искључиво опционалан, али привлачи сваке године на стотине студената. Лектор за овај предмет је разменски и заједно са дидактичком опремом за учење словеначког језика финансира се из државног буџета Словеније. Таквих словеначких лекторских центара у свету има 54.¹³ Податак о разменским лекторима српског језика нисам успела да пронађем.

И најзад црногорски Филолошки факултет (седиште у Никшићу, не у Подгорици) има студијску групу за Црногорску књижевност и јужнословенске књижевности, те одвојено групу за Српски језик и јужнословенске књижевности.¹⁴ Како се стварно одвија настава на ове две групе, с обзиром да је црногорска књижевност до пре две деценије била део српске, а сада се конституисала као посебна, те су сви њени писци осим оних најмлађих – у бити писци двоструког идентитета, у то овом приликом не бих улазила.

Идеолошке манипулације и конфузије

Већ од осамдесетих година, а посебно током деведесетих, па све до данас, конструкција строго националних литература одвија се на штету најбољих писаца, који су по правилу на овај или онај начин својим опусима надиласили уско националне оквире. Како показује Бребановић у већ спомињаној књизи „националистичка инструментализација” примењивана је од стране најпознатијих крлежолога, од Станка Ласића, преко Велимира Висковића, до Дубравке Ораић

12 <http://www.fil.bg.ac.rs/lang/sr/katedre/srpski-jezik-sa-juznoslovenskim-jezicima/http://www.fil.bg.ac.rs/lang/sr/katedre/srpska-knjizevnost-sa-juznoslovenskim-knjizevnostima/>

13 <http://centerslo.si/na-tujih-univerzah/>

14 <http://www.ucg.ac.me/studprog/28/11/0/http://www.ucg.ac.me/studprog/28/13/0/>

Толић.¹⁵ Посебно оштар, беспоштедан рат, заправо потпуно неоправдано, искључиво идеолошки засновано уписивање у само једну књижевност, те изгон из оне којој је, у свом плуралном идентитету највише припадао, доживео је Иво Андрић. С једне стране, српска књижевност се труди, не увек коректним средствима, да Андрића прикаже као искључиво српског писца, хрватска га је неко време прећуткивала, да би потом почела серију објављивања дивот издања његових дела и тиме доказивала његову хрватску припадност, док „од Ризвићеве обимне студије *Босански муслимани у Андрићеву свијету*, преко зборника *Андрић и Бошњаци*, до *Андрићевства* Русмира МахмутѠехајића – бошњачка националистичка критика у Андрићу види искључиво бошњачког писца и исламомрзитеља, а његову литературу као естетику геноцида, како је одређује МахмутѠехајић, и основу за Милошевићев и КараѠићев идеолошки пројект. /.../”¹⁶

Откако се Југославија распала а садржај југословенства постао прошлост, оно што је данас на сцени пре би се могло означити превредновањем укупне историје, па у том склопу и историје књижевности. У том превредновању, нема милости, књижевна дела се не читају као литерарна, него се њима манипулише како би се постигли идеолошки резултати ове или оне врсте. Што је писац вреднији, то су манипулације дубље и чешће.

Године 2012. је на сајту Слободне Европе Бранка Михајловић објавила текст под насловом “Рођендан Иве Андрића. Писац који само на Гуглу припада свима”.¹⁷ Овако тај текст почиње:

„Интернет претраживач Гугл на дан 120-ог рођендана Иве Андрића, добитника Нобелове награде за књижевност, поставио је на српском, хрватском и босанском домену слику вишеградског моста Мехмед паше Соколовића, један од кључних симбола његовог дела. Тиме је, за разлику од балканских елита, ова светска компанија показала да види Андрића онаквим какав је суштински био: као наднационалног (некада се то звало југословенског)

15 У овом смислу посебно су занимљива два поглавља Бребановћеве књиге: „Академски коњ”, те „Снажна (погрешна) читања” (стр. 11-166)

16 Енвер Казаз, „Критика мржње и утопија Ѡубави” – овде цитирано са електронског извора: <http://ivanlovrenovic.com/2016/03/enver-kazaz-kritika-mrznje-i-utorija-ljubavi/> али је текст првобитно објављен у зборнику: Друга међународна знанствена конференција у области књижевности и језика, зборник радова. Травник 2014, стр. 21-35.

17 Текст је доступан на овој адреси: <https://www.slobodnaevropa.org/a/ro-djendan-ive-andrica-pisac-koji-samo-na-guglu-privada-svima/24734209.html>

писца који је као такав оставио дубок траг и снажан печат у књижевности XX века.

Иако се ради само о новинском тексту, а не књижевно-критичкој студији, ту налазим подстицаје за размишљање на „задату” тему, дакле о судбини југословенског културног наслеђа: с једне стране Филип Давид у својој изјави коју Б. Михајловић цитира подсећа на то да је почетком деценије коју још живимо доминирало својатање Андрића, да је „пре годину дана била велика дискусија о томе да ли је он српски, хрватски или муслимански писац, а Андрић по свом делу припада свим срединама и нико нема права да га присваја”. Али, већ у овом тексту, а кроз речи Ивана Ловреновића, наговештено је данашње увредљиво читавање у Андрићеву прозу оних димензија које озбиљни, а не злонамерни читалац у том делу не може наћи, него му – без икаквих теоријски заснованих полазишта – може само приписати. Ако је, у извесном смислу, у време потенцираног конструисања националних идентитета на подручју бивше Југославије било донекле разумљиво што су појединачне националне културе упрегле сва средства и све врсте коректног и некоректног „оружја” како би се једини југословенски добитник Нобелове награде за књижевност и писац наднационалног идентитета приказао као припадник искључиво једне националне књижевности, оно што се данас – после страшних ратова из 90-тих догађа, особито код једног дела босанских интелектуалаца, а то је одрицање од Андрића, читање које овом писцу одриче познавање Босне и, што је још горе, оптужује писца као човека који сеје мржњу према муслиманском живљу, то сасвим испада изван оквира озбиљне, стручне књижевно-историјске дискусије. Данашња поплава текстова у штампаној или, још чешће, електронској форми који Андрића приказују као непријатеља муслиманске Босне заправо је – истиче то већ и Ловреновић у наведеном новинарском тексту из 2012. године – потакнута грубом употребом Андрићевог дела у пропагандне сврхе која је започела 90-тих у једном делу српских политичко-културних кругова. У тим се круговима *Писмо из 1920. године* читало са тезом да је првобитни наслов тог текста било *Писмо из 1992. године*, те да је ту Андрић као пророк говорио о нужном остваривању великосрпског сна о свесрпској земљи, па и по цену геноцида у Сребреници. Толика је, наводно, по Андрићу, мржња у коју је утопљена Босна и у којој Србима нема опстанка, а Карацић и Младић су у том контексту и по Андрићевом пророчанству, спасиоци српства.

Сарајевски професор књижевности, Енвер Казаз¹⁸ образложи је и теоријски обесмислио ову манипулацију, и без имало оклевања овој врсти критике одрекао ознаку „књижевна”, назвавши је „идеолошком”:

Наравно, оваква врста манипулације насловом и семантичким потенцијалима Андрићеве приче упечатљиво свједочи о природи идеолошке књижевне критике на јужнословенском говорном подручју и њеној улози у националистичким ратним машинама током деведесетих година прошлог стољећа. Та манипулација свој пандан има у бошњачкој националистичкој критици која је демонизирала Андрића и његову литературу како би на исламоцентричним и османоносталгичним основама уобличио нови тип бошњачког етничког идентитета./.../ На великосрпски османофобни метанаратив бошњачка националистичка критика реагира оним османофилним, па, у складу с тим, идеализира доба османске владавине Босном. У коначници, она ту владавину види као извориште бошњачке нације, босанског мултикултурализма и традицијске хармоније, а османски милет систем издиже на разину свеповијесне формуле босанског међуетничког склада.¹⁹

Следи затим веома истанчана, детаљна, теоријски заснована критика, односно анализа *Писма из 1920 године*, коју би – по моме мишљењу – ваљало унети у школске уџбенике, како би се стало на крај тешкој манипулацији овим Андрићевим текстом.

Појмови се у историји мењају, мења се и појам југословенског књижевног наслеђа, али, као што је већ речено, ово што је данас на делу не спада у превредновање овог појма, него у превредновање историје. Срећом, још увек велика, значајна, утицајна имена књижевника из свих средина верују у вредност неидеологизоване, хуманистичке перспективе која се не може поклопити никада са само једном нацијом: увек је шири од ње. И увек ће људима пуно значити то што ће моћи да читају и уживају у делима писаним на „заједничком језику”.

За крај овог текста писаног као подстицај за шире и темељитије изучавање односа према југословенском књижевном наслеђу данас, навела бих још само два примера; за разлику од традиције дуге више од века и по, часопис *Летопис Матице српске* данас више не објављује никакве критичке текстове или есеје о несрпским књижевностима. С друге

18 Енвер Казаз, нав. дело.

19 Исто.

стране, у десетом издању уџбеника за трећи разред средњих школа *Историја књижевности* који је још у употреби аутора Јована Деретића и Марије Митровић, осим српске приказана је и хрватска књижевност XX века, делимично и словеначка, сасвим сумарно дотакнуте су македонска и књижевности националних мањина у Србији.

Са колегом Деретићем смо написали уџбенике за прва три разреда средњих школа: она за прву годину објављена је била већ 1984; она се и данас, истина прилично прерађена, прештампава: важно је било само преформулисати припадност старе дубровачке књижевности, која је у нашој верзији припадала хрватској, а сада је, у верзији коју је написала Злата Бојовић, та књижевност описана као део српске књижевности. Уџбеник за другу годину, који обухвата претежно књижевност реализма и романтизма, прерађена је тако да је једини аутор остао Деретић, што ће рећи да се ђацима не нуди увид у друге, несрпске књижевности.

Још смо далеко од систематског увида у стање какво у пракси влада на подручју званичног проучавања југословенског књижевног и културног наслеђа у земљама које су настале на тлу некадашње Југославије. Али, ако овај текст потакне озбиљну расправу о овој теми, биће да је постигао свој циљ.

ЛИТЕРАТУРА:

Brebanović, P. (2016) *Avangarda Krležiana. Pismo ne o avangardi* Zagreb, Jesenski & Turk, Arkzin.

Ivančić, V. (2017) O akadmeskoj orkastraciji, *Novosti*, Zagreb, Preuzeto sa adrese:

<http://www.portalnovosti.com/o-akademskoj-orkastraciji>

Јерговић, М.(2017) Izbor knjiga za ljeto u zemlji u kojoj gotovo nitko više ne čita, *Jutarnji list*, Загреб – преузето са интернет странице: <http://www.jutarnji.hr/kultura/knjizevnost/odabir-miljenka-jergovica-izbor-knjiga-za-ljeto-u-zemlji-u-kojoj-gotovo-nitko-vise-ne-cita/6367016/>

Juvan, M. (2016) Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev 1946-2016, Preuzeto sa stranice: http://isllv.zrc-sazu.si/sites/default/files/zbrana_dela_slovenskih_pesnikov_in_pisateljev1946-2016_70_let_izhajanja.pdf

Казаз, Е. (2014) Критика мржње и утопија љубави, у зборнику: *Друга међународна знанствена конференција у области књижевности и језика, зборник радова*. Травник, стр. 21-35; овде цитирано са електронског извора: <http://ivanlovrenovic.com/2016/03/enver-kazaz-kritika-mrznje-i-utopija-ljubavi/>

Pahor, M. (2004) *Slavjanska sloga 1848-1954*, Trst, ZTT EST.

Шеатовић, S. (2017) Сибе Миличић: сенка заборав, *Време*, број 1380.

Ситографија (све консултовано дана 10/08/2017).

<http://www.ff.unsa.ba/index.php/bs/2014-12-15-22-36-41>

<http://kroat.ffzg.unizg.hr/index.php/studij/diplomski-studij/150-nastavnicki-smjer-popis-izbornih-kolegija-na-odsjeku-za-kroatistiku-koji-priznaje-czon>

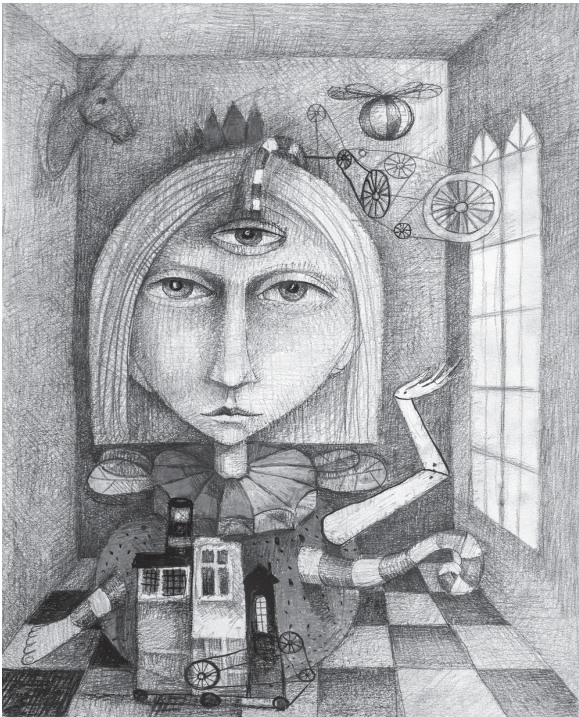
<http://www.fil.bg.ac.rs/lang/sr/katedre/srpski-jezik-sa-juznoslovenskim-jezicima/http://www.fil.bg.ac.rs/lang/sr/katedre/srpska-knjizevnost-sa-juznoslovenskim-knjizevnostima/>

<http://centerslo.si/na-tujih-univerzah/>

<http://www.ucg.ac.me/studprog/28/11/0/0>

<http://www.ucg.ac.me/studprog/28/13/0/0>

<https://www.slobodnaevropa.org/a/rodjendan-ive-andrica-pisac-koji-samo-na-guglu-pripada-svima/24734209.html>

Снежана Петровић, *Неочекивани сусрет у четвртој димензији*, оловка, акрил на папиру, 29,7 x 21 цм, 2014.